

Український державний університет імені Михайла Драгоманова
Міністерство освіти і науки України

КОЛОМІЄЦЬ ОЛЕКСАНДР ЛЕОНІДОВИЧ

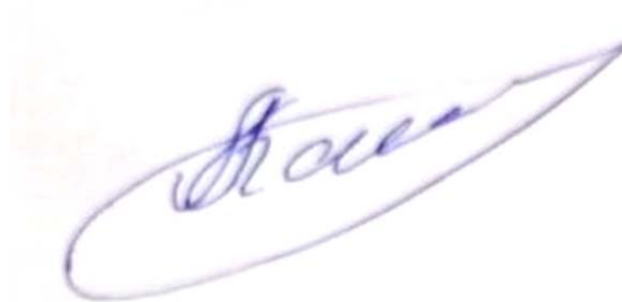
УДК 168.522+241.51

СТРАХ ТА ВІРА У БУТТІ
СУЧАСНОЇ ЛЮДИНИ І СУСПІЛЬСТВА:
КОНТЕКСТИ ВІЙНИ Й МИРУ

09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філософських наук

A handwritten signature in blue ink, appearing to be 'Александр Колімець', written in a cursive style.

Київ – 2024

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Українському державному університеті імені Михайла Драгоманова, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник – член-кореспондент Національної академії наук України, доктор філософських наук, професор **ХАМІТОВ Назіп Віленович**, Інститут філософії ім. Г. С. Сковороди НАН України, провідний науковий співробітник відділу філософської антропології.

Офіційні опоненти: доктор філософських наук, професор **ДОБРОДУМ Ольга Вікторівна**, Державний торговельно-економічний університет професор кафедри журналістики та реклами;

доктор філософських наук, професор **КАЛУГА Володимир Федорович**, Національний університет біоресурсів та природокористування України, професор кафедри міжнародних відносин та суспільних наук.

Захист дисертації відбудеться «16» травня 2024 року о 13.00 год. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.053.16 в Українському державному університеті імені Михайла Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Українського державного університету імені Михайла Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розісланий «16» квітня 2024 року.

**Учений секретар
спеціалізованої вченої ради**

Ярошенко А. О.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність проблеми дослідження. Феномени страху та віри в бутті людини і суспільства є інваріантними – вони пронизують всю історію становлення людства. Страх і віра є багатовимірними феноменами, оскільки представлені також такими формами, як тривога та жах, вірування та марновірство, безвір'я та фанатизм, довіра та надія. Для більш чіткого розуміння їхньої ролі в сучасному соціокультурному просторі треба, по-перше, розмежувати їхні сфери впливу, а по-друге, проаналізувати можливості їх взаємодій.

Вплив страху і віри на буття людини і суспільства посилюється у ситуаціях переходу від миру до війни і, навпаки, від війни до миру. В житті сучасних українців проблематика страху та віри гранично актуалізується гібридною війною, яка перейшла з латентної в гарячу, більше того, повномасштабну фазу збройного протистояння, що створює значно напруженішу ситуацію. Доволі актуальним стає необхідність протидії як всім формам страху, так і пропаганді, що сприймається сьогодні на віру та у своїх прихованих формах завдяки Інтернету, мас-медіа та соціальним мережам стає потужним засобом маніпулювання, а це підсилює рівень зневіри в суспільстві.

Аналізуючи феномени страху та віри в бутті сучасної людини і суспільства в глобальному контексті, ми повинні враховувати, що життя все більше урбанізується, що приводить до збільшення його багатогранності і як наслідок, зростання відчуття тривожності, яке ще більше підсилюється для жителів мегаполісів. Темп життя у великих містах прискорюється, а обставини вимагають прийняття миттєвих рішень, які через брак часу не завжди є вірними, до того ж, через брак часу, ми не можемо свої вчинки і слова аналізувати, що приводить до наростання помилок і як результату – неврозів. На це накладаються терористичні загрози, з якими зіткнувся сучасний цивілізований світ, що призводить до відчуття постійної напруги, коли буденність набуває рис буття-на-межі, що гранично посилює дію страху й тривоги і може ставати екзистенціальною передумовою переходу віри у зневіру чи фанатизм.

Отже, глобалізація таких соціальних проблем сьогодення як тероризм і гібридна війна в її латентній й гарячій фазах, актуалізує необхідність системного філософського вивчення страху і віри в їх взаємодії.

Важливі міркування щодо страху та віри можна знайти ще у роботах Демокріта, Епікура, Платона й Аристотеля. Вагомий внесок у прояснення природи зазначених феноменів внесли такі мислителі як Августин Блаженний, Тома Аквінський, Т. Гоббс, Дж. Локк, А. Шопенгауер. Значущими для дослідження феноменів страху і віри у бутті сучасної людини, є фундаментальні праці Г. Гегеля, І. Канта, З. Фрейда і подальші роботи М. Бубера, М. Гайдеггера, Г. Йонаса, Ж.-П. Сартра, К. Ясперса.

Ґрунтовний аналіз діалектики страху і віри здійснив С. К'єркегор, який, вважаючи страх джерелом віри, говорить про виховну його функцію. Саме страх відповідальності за вибір і реалізацію можливостей власної долі та віра в

спасіння Богом роблять індивіда «лицарем віри», і лише він здатен виконати акт, який філософ називає «стрибком віри». За своєю природою цей акт є ірраціональним, але лише завдяки йому у віруючого з'являється шанс на спасіння. Саме ж спасіння від людини, за С. К'єркегором, не залежить, але, не здійснивши його, людина залишається приреченою на самотність і жах через неминучість зустрічі з Ніщо.

М. Гайдегер розділяє страх на такі модуси як: жах, тривога, боязкість, переляк та моторошність. М. Бубер розрізняє віру як стан та віру як акт, П. Вайнгартнер розділяє віру на наукову та релігійну, К. Поппер – на релігійну та раціональну. К. Ясперс вводить поняття «філософська віра», яку вважає основою філософського мислення. У філософії Ж.-П. Сартра, ключовим для нашого дослідження, є зв'язок страху зі свободою та осмислення сутності людини визначеної її екзистенцією: ситуації в теперішньому часі, від якої минуле відділено безоднею Ніщо, а майбутнє – свободою вибору можливих варіантів розвитку власного життя. Фактично ж і безодня Ніщо, і свобода вибору є пустотою, або принаймні мають однакову природу. Окремої уваги заслуговують підходи К. Отто і К. Юнга щодо концепту «нумінозне», як поєднання страху та подиву перед трансцендентним.

З позиції етики майбутнього розглядає страх Г. Йонас, надаючи йому рятівної для всього людства функції. Вводячи поняття «евристика страху», філософ закликає користуватися ним в якості рушійної сили як при зміні оточуючого світу, так і при зміні власної природи.

Значущим для нашого дослідження став концепт «третьої правди» С. Кримського, згідно якого слід усвідомлювати в собі частину того зла, яке ти бачиш в опоненті, а ту частину добра, яку відчуваєш в собі, вміти помічати і в Іншому; це дає особистості можливість подивитись на ситуацію панорамно, що на нашу думку, корелюється з принципами метапозиції та ексцентричності. Ідеї М. Поповича сформулювали світоглядну позицію щодо розуміння контексту подальшого культурного розвитку України, в якому феномен віри в сакральному вимірі являється культуротворчим стрижнем.

Важливі теоретичні передумови осмислення феноменів страху та віри в контексті соціального буття людини зустрічаємо в роботах В. Андрущенка, який розробляє концепт «організоване суспільство». Значущими є дослідження сучасних українських науковців у галузях соціальної філософії та філософії історії в контексті зокрема проблеми буття українського народу в умовах війни та миру, питань еволюції сучасної академічної науки й освіти, соціально-політичних, соціокультурних, моральних векторів розвитку української держави й громадянського суспільства (Т. Андрущенко, М. Бойченко, В. Вашкевич, В. Воронкова, Л. Газнюк, О. Гомілко, О. Кивлюк, Н. Кочубей, М. Нестерова, С. Пирожков, С. Терепищій, А. Ярошенко та ін.).

Для аналізу феноменів страху і віри в українській культурі важливими є напрацювання українських філософів, дотичних до Київської світоглядно-антропологічної школи, започаткованої В. Шинкаруком, який глибоко

осмислив екзистенціал віри, зіставляючи його з надією і любов'ю. В цьому річищі слід згадати роботи І. Бичка, М. Булатова, В. Іванова.

Осягненню екзистенціальних й соціокультурних аспектів феноменів страху та віри сприяють роботи В. Табачковського щодо єдності есенціального та екзистенціального в бутті людини. Плідним у контексті дослідження є підхід Н. Хамітова, який проаналізував як самі феномени страху та віри, так і дотичні до них феномени жаху, відчаю та надії, простеживши їх зв'язок з ключовими проблемами екзистенціальної філософії – самотності та смерті у різних екзистенціальних вимірах людського буття. В цьому річищі евристично цінними є теоретичні розробки українських та зарубіжних філософів С. Крилової, С. Міневої, С. Киселиці, М. Препотенської. Значущими щодо проблематики дисертації є дослідження О. Войнова, Л. Гармаш, Д. Деліпа, О. Зайченко, І. Зубавіної, В. Додонової, К. Коломієць, В. Ключкова, В. Крилової, Н. Мринської, О. Романової, Д. Свириденка, Л. Тарасюк, В. Туренка та ін.

Для осягнення ролі феноменів страху та віри в людському бутті плідними є світоглядні й методологічні підходи українських філософів у галузях історії філософії, філософії культури і філософії науки (Є. Бистрицький, О. Білий, А. Богачов, В. Єфіменко, С. Йосипенко, Л. Левчук, М. Мовчан, Л. Ситніченко, Л. Шашкова та ін.). Теоретично значущими в контексті роботи є дослідження з онтології (А. Васильченко, В. Дем'янов, А. Лой, В. Нестеренко, С. Тарадайко та ін.), релігієзнавства (І. Богачевський, В. Климов, О. Колісник, В. Колодний, І. Козловський, А. Лубський, Л. Филипович, В. Шевченко, П. Яроцький), а також психології (Л. Бурлачук, С. Максименко, О. Напрєєнко, В. Роменець, О. Чабан та ін.).

Аналізуючи публікації вказаних авторів, можна зробити висновок, що хоча окремо феномени страху і віри були досить повно осмислені у філософській літературі, проте спеціальних комплексних досліджень, присвячених аналізу їх взаємодії в бутті людини і суспільства, ще не проводилося. Це й актуалізує необхідність даного дослідження.

Зв'язок з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконана в межах науково-дослідницької роботи кафедри соціальної філософії, філософії освіти та освітньої політики Українського державного університету імені Михайла Драгоманова й безпосередньо пов'язана з темою «Філософська парадигма глобальних трансформацій суспільства і освіти: теоретичні та прикладні аспекти», що входить до тематичного плану науково-дослідницьких робіт Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, затвердженого Вченою радою університету 13 жовтня 2017 року. Робота рекомендована кафедрою соціальної філософії, філософії освіти та освітньої політики (протокол №5 від 6.12.2023 р.).

Метою дослідження є визначення ролі феноменів страху і віри у бутті сучасної людини і суспільства у вимірах війни та миру.

Досягнення поставленої мети потребує вирішення наступних дослідницьких завдань:

- осмислити соціокультурний контекст дослідження й окреслити його теоретико-методологічні підходи;
- проаналізувати еволюцію концептуальних підходів щодо феноменів страху та віри в історії західної філософії;
- визначити основні поняття дослідження та сформулювати його базові гіпотези;
- провести демаркацію понять страху та віри з дотичними до них феноменами;
- осягнути результат синтезу феноменів страху та віри;
- дослідити феномен тероризму у сучасному суспільстві в контексті страху і віри;
- проаналізувати гібридну війну в її латентній та гарячій фазах як каталізатор нових проявів страху та віри у соціальному бутті нашого сучасника.

Об'єкт дослідження – соціальні й екзистенціальні виміри буття сучасної людини.

Предмет дослідження – феномени страху і віри та їх специфіка в бутті сучасної людини і суспільства в контексті війни та миру.

Теоретико-методологічна основа дослідження. Для досягнення мети і вирішення поставлених завдань, у дисертаційній роботі, передусім, були застосовані компаративістський та герменевтичний підходи.

Діалектичний метод Гегеля дозволяє не лише дослідити наявні прояви страху і віри, а й проаналізувати динаміку їх синтезу. Екзистенціальна діалектика С. К'еркегора спрямовує нас до осмислення глибинного взаємозв'язку страху і віри та їхнього впливу на духовний розвиток людини. На цій основі в нашому дослідженні страх є тезою, а віра – антитезою. Усвідомити, що зріла віра не суперечить філософському мисленню, а органічно поєднується з ним дозволяє концепт К. Ясперса «філософська віра».

Важливими стали міркування М. Гайдеггера щодо розмежування феноменів страху та жаху. Для осмислення специфіки впливу феномена страху на людину евристично значущою стала концепція обумовленості страху в людському бутті символічними формами, запропонована Е. Кассіерером. Функцію феномена віри як довіри до Іншого в соціальному просторі виконав підхід Ф. Фукуями, згідно якого добробут країни, а відтак її конкурентоспроможність, визначається рівнем довіри в середині суспільства. Гідною уваги також є теорія Дж. М. Кейнса про зв'язок знання та віри через поняття вірогідності та ймовірності. Методологічно плідними виявився підхід С. Шахтера та Дж. Сінгера щодо висвітлення природи емоції страху та ідеї Л. Свендсена стосовно таких характеристик страху, як інтенціональність, адекватність, інтенсивність та темпоральність. На основі цієї теорії вчений показує відмінність страху від тривоги. Важливими в цьому контексті стали також ідеї Ж.-П. Сартра відносно кореляції свободи та Ніщо, які дозволяють глибше осмислити природу страху й жаху.

Важливою для осягнення страху та віри у бутті сучасної людини є осмислення В. Шинкаруком екзистенціальної тріади «віра – надія – любов» як

запоруки щасливого життя будь-якої людини. Виходячи з цього, плідною для нас стала ідея перетворення пересічного віруючого в екстреміста чи фанатика завдяки заміні в цій тріаді любові на ненависть; це дало змогу простежити граничні стани діалектики страху та віри в сучасному світі. Для дослідження плідною також стала метаантропологічна методологія Н. Хамітова, в якій людське буття розмежовується на буденний, граничний та метаграничний виміри. Завдяки такому підходу, феномени страху й віри розглядаються, з одного боку, в екзистенціальній динаміці, а з іншого – в контексті дотичних до них екзистенціалів жаху, відчаю та надії. Страх, тривога, марновірство, вірування і довірливість постають у цих координатах як феномени буденного буття людини, а жах і віра в її релігійних й філософських вимірах виходять за межі буденності.

Вказані методологічні підходи дозволяють осмислити метаморфози страху і віри в різних екзистенціальних й соціокультурних вимірах буття людини й не лише відокремити їх від дотичних феноменів, але й осмислити синтезу страху й віри в широкому сенсі значень і окреслити її плідність у зіставленні з любов'ю. Це надало змогу осмислити проблеми тероризму й гібридної війни як проявів деструктивного поєднання страху і віри в сучасному світі та можливості нейтралізації цих явищ.

Наукова новизна отриманих результатів полягає передусім у тому, що страх і віра, в якості екзистенціалів, мають специфічні прояви в різних екзистенціальних і соціокультурних вимірах людського буття. Страх постійно переходить у тривогу, яка є результатом людської рефлексії відносно можливих загроз у майбутньому, в граничному бутті людини і суспільства страх стає жахом, який може бути подоланий лише вірою. Віра проходить еволюцію від марновірства, вірування та довірливості до філософської віри.

Новизна дослідження конкретизується в наступних положеннях, які виносяться на захист:

Вперше:

- доведено, що результатом діалектичної взаємодії страху та віри є їхня конструктивна синтеза, яка породжує феномен свободи, що постає як творче розгортання людського духу. Продуктивна роль страху у взаємодії з вірою полягає не лише в тому, що він актуалізує віру, а й у тому, що він може бути направлений проти її фанатичних проявів;

- виявлено, що жах, який ставить людину перед обличчям безодні Ніщо, в своїх гіпертрофованих виявах може породжувати приреченість, яка далі здатна переростати у фанатичну віру. На цій основі в умовах відсутності критичного мислення з одного боку й світоглядних маніпуляцій з іншого, виникають такі, насправді жахливі, явища соціального буття сучасної людини як фанатизм і тероризм;

- показано, що свідоме бажання впливати на Іншого за допомогою жаху є сутнісним атрибутом тероризму. Тероризм з необхідністю виникає в ксенофобському соціокультурному просторі фанатизму, породженому соціальними кризами й війнами. Екзистенціальним підґрунтям тероризму є

гранична самовпевненість, яка стає причиною фанатичного сприйняття світоглядних конструкцій, що визначають винятковість ідентичності їх носія;

- проаналізовано, що у світогляді терориста маємо глибоку екзистенціальну прірву, яка розділяє світ на своїх та чужих. Бачення «світу своїх» формується під впливом фанатичної любові до них і такої ж фанатичної віри в абсолютність своїх ідеалів, як вищих цінностей. Сприйняття «світу чужих» формується вірою у неповноцінність іновірців й можливості впливу на них через жах, як найбільш дієвий інструмент маніпулювання. У протиставленні цих світів ми, по суті, маємо протиставлення феноменів любові та жаху, а феномени віри у власну правоту та безумовну ворожість і неповноцінність чужинців підсилюють один одного. Результатом розгортання світогляду терориста у світовідношення є штучне самообмеження, відкидання всіх інших культурних розбіжностей, а відтак заперечення свободи;

- показано, що специфіку страху та віри в бутті сучасної людини і суспільства значною мірою зумовлює феномен гібридної війни. І в своїй латентній, і в своїй гарячій фазах гібридна війна спотворює конструктивну діалектичну єдність феноменів страху і віри, а тому «затягує» будь-яку людину в перманентну граничну ситуацію – навіть якщо вона не знаходиться на лінії бойового зіткнення. Це надає граничній ситуації статус буденності, що створює специфічну «гібридність» людського буття.

Удосконалено та уточнено положення:

- сформульовано «принцип екзистенціального занурення у ситуацію», згідно з яким, цілісно усвідомивши певну ситуацію з метапозиції, досягнутої завдяки реалізації принципу «третьої правди» (С. Кримський), особистість не залишається у статусі стороннього спостерігача, а сприймає й оцінює ситуацію зсередини, що дозволяє гуманістично вирішувати проблеми страху та віри, оскільки вони переживаються екзистенціально;

- розвинуто ідею З. Фрейда, щодо феномена тривоги, який на відміну від страху, є виключно людською характеристикою, а відтак виокремлює людину з поміж інших живих істот та є результатом рефлексії і переживання можливих загроз у майбутньому. На цій основі показано, що результатом поєднання феноменів тривоги й довірливості в буденному бутті людини є інфантильність та небажання приймати рішення й нести за них відповідальність;

- відношення феноменів віри та надії, носить характер зв'язку абсолютного з відносним, адже джерело віри знаходиться в Абсолюті, а джерело надії – у майбутньому. Надія є екзистенціальною напругою між теперішнім і майбутнім, а віра – між теперішнім і Абсолютом. Завдяки надії абсолютні ідеали і цінності, що задані вірою, мають можливість реалізуватися у майбутньому;

- на відміну від віри, надія зазвичай не вимагає задоволення абсолютних у своїй повноті прагнень особистості, а потребує реалізації лише певної міри цих прагнень в необхідній для особистості якості. Результатом

цього виступає оцінка якості людини, виражена в мові поняттям «надійність», що відображає цінність особистості для спільноти;

- у феномені вірності відсутня темпоральна складова; до того ж надійність людини може бути більшою, або меншою; себто, має відносний характер, на противагу цьому, вірність носить абсолютний характер: вона або є, або її немає; надійність має справу з бажаною формою і змістом явищ, вірність – з їхньою сутністю: це ухоплено мовою у висловах «вірити в» та «надіятися на»;

- довіра є самостійним, відокремленим від віри феноменом. Феномен довіри в людському бутті представлений модусами буденної та екзистенціальної довіри. Буденна довіра спричиняє продуктивність взаємодії людей у практиках повсякденності, екзистенціальна довіра означає взаємодію у граничних ситуаціях;

- віра в різних вимірах людського буття представлена такими феноменами: буденна віра, яка може набувати таких форм, як вірування, марновірство, довірливість, релігійна віра, наукова віра, «філософська віра» (К. Ясперс);

- в методологічних координатах метаантропології встановлено, що в буденному вимірі буття страх і тривога поєднуються з ритуальною (буденною) вірою, що набуває ознак марновірства й породжує довірливість. В граничному бутті, де страх стає жахом, що може породити відчай і гнів, віра здатна підсилюватись до рівня фанатизму, який в соціокультурному просторі набуває різних форм – від релігійних до політичних, так і послаблюватись до рівня сумніву та зневіри. В метаграничному бутті людини маємо подолання страху, тривоги, жаху і відчаю «філософською вірою», яка не заперечує критичне й креативне мислення, а розкриває особистість до єдності з Іншим у любові й свободі.

Набули подальшого розвитку такі ідеї та положення:

- страх в бутті людини обумовлений і біологічно, і соціально, і екзистенціально. Тривога є рефлексією на можливість загрози і притаманна виключно людині. Екзистенціальний страх – це страх перед безглуздістю існування. Жах є страхом, викликаним до життя уявленням й переживанням чужості й ворожості трансцендентного, що виводить людину з буденного буття у граничне. Жах є граничною межею і страху, і тривоги, які є його проявами у буденному бутті людини. В своїх конструктивних формах феномен жаху спрямовує з граничного виміру буття у трансценденцію, залишаючи людину один на один з Ніщо, тим самим породжуючи віру і надію;

- віра в буденному бутті людини і суспільства сакралізує цінності безпеки, здоров'я та успіху, презентовані у політичних, соціальних, церковних та фінансових інституціях. Еклектичний зв'язок цих цінностей породжує марновірство. Марновірство є феноменом буденного виміру буття, який, пов'язуючи людину з некритичним усвідомленням присутності трансцендентного у власному бутті, примушує її виконувати певні ритуали, сенс яких нею не розуміється, а тому їх виконання набуває ознак автоматизму,

продукуючи стереотипне мислення. Вірування є феноменом буденного виміру буття, виступаючи тлом виникнення марновірства з його ритуалами. Здебільшого основою вірувань є архаїчні залишки магічних практик, релігій та езотеричних вчень. Довірливість є незрілим виявом довіри, породженим маніпуляціями буденною свідомістю;

- залученість страху й віри до процесу переходу з одного виміру буття в інший, відбувається в акті розгортання людського духу. При переході з буденного у граничне буття відбувається соціально-індивідуальне розгортання людського духу, а при переході з граничного буття у метаграничне – екзистенціально-трансцендентальне;

- шляхом подолання проблеми тероризму в бутті сучасної людини є недопущення досягнення релігійною вірою стану фанатичної віри й граничної самовпевненості. Це стає можливим завдяки формуванню критично-гуманістичного мислення, що актуалізує дію сумніву, який є одним з найважливіших чинників у їх подоланні, іншими словами – сприяє формуванню філософського світогляду, передумовою якого є «філософська віра». З позицій метаантропології це реалізується в акті переходу з граничного виміру буття у метаграничний;

- для осмислення причин еkleктичності й деструктивності проявів гібридизації сучасного світу вводиться поняття «гібридне буття», яке означає такий спосіб присутності, при якому будь-яке поєднання спонтанних дій або усвідомлених стратегій, необхідних для досягнення бажаного результату, вважається нормою незалежно від вимог моралі та/або критичного мислення. Основоположною характеристикою «гібридного буття» є зведення соціальних стереотипів до норми, а реальності вольових актів й успішних маніпуляцій іншим – до Абсолюту. За своєю суттю гібридне буття є дифузиею граничної ситуації й буденного виміру буття на тлі граничного страху, що переходить у тривогу, жах та відчай, та фанатичної віри, яка породжує граничну самовпевненість. Гібридне буття позбавляє людину гуманістичного сенсу життя, підміняючи його некритичними та аморальними фантазмами;

- гібридна війна в своїх локальних формах несе загрозу всьому людству, адже руйнує фундаментальні моральні основи, на яких здійснюється комунікація в глобалізованому світі. Головними інструментами гібридної війни є маніпуляції зі страхом та вірою, а результатом – розлюднення суб'єктів впливу,

- кінцевим результатом плідного синтезу феноменів страху і віри в усіх їхніх формах прояву буде подолання страху вірою, яка поєднується з любов'ю та екзистенціальною довірою. Остання в своїх розвинутих проявах розуміється як акт віри, що персоналізується відносно Іншого, з яким можливі партнерські і навіть співтворчі стосунки, що виводять людину у простір метаграничного буття. В цьому вимірі буття людина звільняється від марновірства й фанатизму, а її віра набуває ознак дійсно філософської віри.

Теоретичне та практичне значення отриманих результатів полягає у побудові цілісного філософського дослідження ролі феноменів страху й віри в

їх екзистенціальних та соціокультурних аспектах, що дає змогу актуалізувати можливості осмислення й практичного вирішення проблем тероризму й гібридної війни у сучасному світі.

Результати дослідження будуть корисними при розробці стратегій освіти, безпеки, державної політики у галузі національної оборони й зовнішньополітичної діяльності.

Теоретичні положення, висновки та методологічні напрацювання, отримані в процесі дослідження, можуть бути застосовані при аналізі низки проблем у галузях філософської антропології, соціальної філософії, філософії культури та етики, а також у навчальному процесі при викладанні курсів і спецкурсів з соціальної філософії, філософської антропології, філософії культури, етики та низки суміжних гуманітарних й соціальних дисциплін.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є оригінальним дослідженням. Висновки і положення наукової новизни одержані автором самостійно. Оpubліковані праці за темою кандидатської дисертації написані без співавторів.

Апробація результатів дослідження. Основні теоретико-методологічні положення дисертаційного дослідження доповідалися та обговорювалися на методологічному семінарі «Філософська антропологія як метаантропологія» Інституту філософії ім. Г.С. Сковороди НАН України, а також на низці інших методологічних семінарів, на засіданнях відділу філософської антропології Інституту філософії ім. Г.С. Сковороди НАН України, на міжнародних та всеукраїнських науково-практичних і науково-теоретичних конференціях та семінарах «Проблема людини в українських реаліях: минувшість та сьогодення. Філософсько-антропологічні читання» Інституту філософії імені Г.С. Сковороди НАН України (м. Київ, 2018); щорічних міжнародних науково-практичних конференціях «Дні науки філософського факультету» Національного університету ім. Т.Г. Шевченка (м. Київ, 2014, 2015, 2016); щорічних наукових конференціях викладачів, аспірантів та студентів Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (м. Київ, 2015, 2016, 2017, 2018, 2019, 2020, 2023 рр.).

Публікації. Основний зміст дисертаційного дослідження відображено у 22 наукових публікаціях: 7 статтях у фахових виданнях, затверджених МОН України для філософських наук, 1 – у міжнародному виданні, а також у 14 збірниках матеріалів всеукраїнських та міжнародних наукових конференцій.

Структура та обсяг дисертації зумовлені специфікою її предмета та логікою розкриття теми, а також поставленою метою і завданнями дослідження. Дисертаційна робота складається зі вступу, трьох розділів що включають у себе по три підрозділи кожен, списків використаних джерел і висновків до кожного розділу та загального висновку до всього дослідження. Загальний обсяг дисертації – 226 сторінок, з них 205 сторінок основного тексту. Список використаних джерел нараховує 177 найменувань, з них 93 іноземними мовами.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **Вступі** до дисертаційного дослідження, обґрунтовується актуальність теми та доцільність її розгляду, визначається мета роботи і завдання, розкривається наукова новизна, формулюються основні положення що виносяться на захист, окреслюються можливості практичного застосування результатів дослідження, подаються відомості щодо апробації роботи, її структура і зв'язки з науковими програмами.

У **першому розділі – «ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ»** – висвітлюється стан наукової розробки теми, обґрунтовуються основні методи дослідження, аналізується історико-філософське напрацювання та формулюються базові гіпотези дослідження.

У *підрозділі 1.1. – «Осмислення соціокультурного контексту й окреслення теоретико-методологічних підходів дослідження»* – проводяться наукові розвідки щодо вибору існуючих у філософії методів дослідження зазначеної проблематики з урахуванням історико-культурних передумов і соціокультурного контексту сучасного українського суспільства.

У *підрозділі 1.2. – «Еволюція концептуальних підходів щодо феноменів страху та віри в історії західної філософії»* – здійснено аналіз ідей щодо розвитку зазначених феноменів в працях представників більшості філософських течій західної культури в історико-філософському контексті.

У *підрозділі 1.3. – «Базові гіпотези дослідження»* – на основі концептуальних положень й методологічних підходів наведених вище філософів, запропоновані гіпотези щодо взаємодії страху і віри та можливості їх діалектичного синтезу, а також його ролі в бутті людини та соціуму.

У **другому розділі – «ВИЗНАЧЕННЯ МЕЖ СТРАХУ ТА ВІРИ У КОНТЕКСТІ БЛИЗЬКИХ ДО НИХ ФЕНОМЕНІВ»** – проводиться визначення областей дії і взаємозв'язків таких феноменів як: страх, жах, тривога, вірування, марновірство, довірливість, надія; таких модусів віри як раціональний, релігійний, філософський та соціальної й екзистенціальної форми довіри з огляду на їхню приналежність до того чи іншого виміру буття.

У *підрозділі 2.1. – «Розмежування понять страху, тривоги та жаху»* – в координатах методології метаантропології доводяться положення щодо приналежності страху й тривоги до буденного виміру людського буття, а жаху – до буття граничного. Зазначається, що жах є феноменом, в якому відбувається трансформація страху й тривоги під впливом загрозливого образу трансцендентного, зумовленого вірою.

У *підрозділі 2.2. – «Розрізнення раціональної, релігійної та філософської віри»* – розкривається відмінність різних модусів віри у їхніх екзистенціальних і соціальних контекстах й осмислюються близькі до них феномени.

У *підрозділі 2.3. – «Відокремлення віри від дотичних до неї феноменів»* – для визначення ролі феноменів страху і віри в сучасному бутті людини і суспільства, було визначено області дії феномену віри та дотичних до неї феноменів. За допомогою метаантропологічної методології відзначено відмінності та приналежність кожного з цих феноменів до певного виміру

людського буття. У підсумку це надало змогу чіткіше усвідомити теоретичну та практичну доцільність нашого дослідження.

У третьому розділі – «ДІАЛЕКТИКА СТРАХУ І ВІРИ В УМОВАХ ВІЙНИ ТА МИРУ XXI ст.: ЕКЗИСТЕНЦІАЛЬНІ Й СОЦІАЛЬНІ ВИМІРИ» – соціальне буття сучасної людини розглядається в контексті нового гібридного світоустрою, в якому гібридна війна постає одним з граничних його станів, який з необхідністю пов'язаний з проблемою тероризму. Тому важливим теоретичним напрямом даної роботи стає осмислення феноменів страху та віри як інваріантів людського буття у соціумі, а також їхнє осягнення в сучасному контексті гібридної війни та тероризму.

У підрозділі 3.1. – «Діалектичний синтез феноменів страху і віри в екзистенціальних вимірах людського буття» – феномени страху і віри розглядаються як полюси напруги, що примушують людський дух творити. В цьому акті творіння відбувається розгортання духу, що приводить до духовного збагачення індивіда з поступовою його еволюцією до рівня особистості.

У підрозділі 3.2. – «Феномен тероризму у сучасному суспільстві: контекст страху і віри» – тероризм розглядається в екзистенціальному й соціальному аспектах як одна з форм соціального буття людини, підґрунтям якої є деструктивна взаємодія страху й віри. Доведено, що сутність тероризму полягає у фанатичній самовпевненості як граничному стані феномена віри, а його інструментом є жах.

У підрозділі 3.3. – «Гібридна війна в її латентній та гарячій фазах як каталізатор нових проявів страху та віри у соціальному бутті нашого сучасника» – вирішується проблема пошуку людиною свого місця в світі з урахуванням трансформацій постмодерного світу у гібридний. Гібридна війна визначається як одна з форм «гібридного буття», сутність якої полягає у комплексному впливі на супротивника, з акцентом на маніпулюванні свідомістю як його соціуму, так і власного. Гібридне буття людини й суспільства осмислюється як еклектичне поєднання буденного й граничного, в якому усталені відносини, норми моралі та права використовуються на основі підміни понять, фейків й маніпуляцій в інформаційній сфері соціальних мереж, що призводить до втрати адекватності й гуманності як людиною, так і суспільством.

ВИСНОВКИ

У результаті проведеного дослідження можна стверджувати, що феномен страху виявляється у різних модусах: у буденному вимірі буття людини й суспільства страх присутній у формі об'єктивного страху та тривоги, у граничному вимірі він постає у формі жаху, у метаграничному вимірі феномен страху долається вірою, що актуалізує дійсність свободи.

Свобода породжується розв'язанням суперечності страху і віри, в результаті чого виникає віра, яка поєднується з любов'ю і мудрістю – філософська віра. Даний процес є актом розгортання людського духу,

наслідком чого уможлиблюється духовна еволюція, метою якої є набуття людиною цілісності і гармонії, як результату становлення особистості.

Важливим для буття людини у сучасному світі є недопущення переходу віри у крайності зневіри чи самовпевненості, оскільки вони замикають людину в собі, унеможлиблюючи її розвиток і продуктивність у суспільстві.

Очевидно, що у випадку зневіри це призводить до підсилення впливу страху на людське буття, а у випадку самовпевненості – до зростання некритичності до себе при максимальній критичності до інших, що може породити такі явища сучасного світу, як фанатизм та тероризм. Тому віра повинна бути лише вільною й індивідуальною, розвиненою до рівня філософської.

В цих соціальних й екзистенціальних умовах активізується тероризм, який використовує гібридні засоби впливу на соціум. Профілактично протидіяти тероризму можливо на стадії формування цінностей, що здатні протистояти йому, – або через освіту, або ж через нове гуманістичне просвітництво, яке можуть здійснювати філософська есеїстика, публіцистика та філософське мистецтво.

Гібридність як еклектичне об'єднання буденного та граничного вимірів людського буття призводить до деформації існуючого світопорядку, оснований на правилах, що підтримують мир. Світоустрій, який припускає гібридність миру, з необхідністю породжує гібридну війну. Сутністю гібридного буття, що й породжує таке потворне явище як гібридна війна, є таке сприйняття дійсності, при якому мета виправдовує засоби – використання об'єктів та дій, необхідних для досягнення бажаного результату, вважається нормою. Мораль відкидається як неефективна. На відміну від деструктивної еклектики буденного й граничного вимірів буття людини й суспільства, їх конструктивна синтеза у метаграничному вимірі буття породжує віру, що поєднана з любов'ю і свободою, а не зі страхом і здатна привести до гармонійного розвитку людини, суспільства, людства в цілому та подолання гібридності і війни, і миру.

СПИСОК РОБІТ, ОПУБЛІКОВАНИХ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

Статті у фахових виданнях:

1. Коломієць О. Гібридна війна як каталізатор страху і віри в бутті сучасної людини. / Humanitarium. Т. 39. № 3 (2017). С. 48-56. URL:<https://humanitarium.com.ua/index.php/hum/article/view/419> (дата звернення: 02.11.2023).

2. Коломієць О. Екзистенціально-трансцендентальне розгортання людського духу як необхідна умова існування особистості: метаантропологічний аналіз / Мультиверсум. Філософський альманах. Вип. 9-10 (157-158). К., 2016. С. 182-196. URL:<https://multiversum.com.ua/index.php/journal/issue/view/5>, (дата звернення: 02.11.2023).

3. Коломієць О. Зв'язок феномену віри з похідними феноменами людського буття. / Гілея. К., 2015. Вип. 97(№ 6). С. 207-211. URL:<http://gileya.org/index.php?ng=library&cont=long&id=117>, (дата звернення: 02.11.2023).

4. Коломієць О. Метаантропологічний аналіз феноменів страху і жаху у філософії М. Гайдеггера / Гілея. К.: 2016. Вип. 113 (№ 10). С. 169-172. URL:<http://gileya.org/index.php?ng=library&cont=long&id=137>, (дата звернення: 02.11.2023).

5. Коломієць О. Соціокультурний вимір проблеми гібридної війни. / Вісник Львівського університету. Випуск 49. URL:http://fps-visnyk.lnu.lviv.ua/archive/49_2023/7.pdf, (дата звернення: 04.01.2024).

6. Коломієць О. Феномен «кредит довіри» в соціокультурному вимірі Китаю. / Актуальні проблеми філософії та соціології. 2023. №42. С. 38-42. URL:<http://apfs.nuoua.od.ua/42-2023>, (дата звернення: 01.11.2023).

7. Коломієць О. Філософсько-антропологічний аналіз страху та похідних від нього феноменів / Культурологічний вісник: науково-теоретичний щорічник Нижньої Наддніпряни. Запоріжжя: 2017. Вип. 38. Т.2. (2017). С. 71-80. URL:<https://www.kvnn.org.ua/archives/year2017/issue38/article-38-08/>, (дата звернення: 01.11.2023).

Статті у зарубіжних та вітчизняних фахових виданнях, включених до наукометричних баз:

1. Kolomiets O. Terrorism as a manifestation of the dialectic of terror and faith. / Social and Human Sciences. Polish-Ukrainian scientific journal. <https://issn2391-4165.webnode.com.ua/> 2023. 04 (40). URL:<https://nsg-2023.blogspot.com/2023/12/20230307.html>, (дата звернення: 14.04.2024).

Матеріали і тези наукових конференцій:

1. Коломієць О. Екзистенціали віри та свободи в граничному бутті суспільства / Міжнародна науково-практична конференція до 10-ї річниці кафедри філософської антропології Інституту філософської освіти і науки НПУ імені М.П. Драгоманова «Філософія людини як шлях гуманізму та гідності у граничному бутті суспільства: підхід філософської антропології як метаантропології»: матеріали доповідей. *Зб. наук. пр.* (30-31 березня 2015 р.) К.: Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2015. С. 114-117.

2. Коломієць О. Метаантропологічний аналіз екзистенціально-трансцендентального руху людського Я, як необхідної умови існування особистості / Особистість, стаття, сім'я: виклики та відповіді філософської антропології, психоаналізу та арт-терапії. Підхід філософської антропології як метаантропології. *Зб. наук. пр.* / IV Міжнародної науково-практичної конференції, 30-31 березня 2017 р. К.: Інтерсервіс, 2017. С. 148-151.

3. Коломієць О. Страх та віра в буденному, граничному й метаграничному вимірах людського буття / Проблема людини в українських реаліях: минувшість та сьогодні. Філософсько-антропологічні читання, 5 жовтня 2018 р. *матеріали доповідей та виступів*. К., інститут Філософії ім. Г. С. Сковороди НАН України.

4. Коломієць О. Феномен віри в бутті сучасного українця. / Міжнародна наукова конференція студентів, аспірантів, та молодих учених «Дні науки філософського факультету – 2015», 21-22 квітня 2015 р. *матеріали доповідей та виступів*. К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2015. Ч.4. С. 33-35.

5. Коломієць О. Феномен недовіри як основоположний чинник руйнації культури в кризовому суспільстві: метаантропологічний підхід / Філософська антропологія, психоаналіз та арт-терапія: перспективність взаємодії: підхід філософської антропології як метаантропології. *Зб. наук. пр. III Міжнародної науково-практичної конференції*, 30-31 березня 2016 р. К.: Інтерсервіс, 2016. С. 154-156.

6. Коломієць О. Феномен страху у філософії Я. Бьоме, та С. К'еркегора: метаантропологічний аналіз. / Міжнародна наукова конференція «Дні науки філософського факультету – 2016», 20-21 квітня 2016 р.: *матеріали доповідей та виступів*. К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2016. Ч.4. С. 12-14.

7. Коломієць О. Трагізм існування людини у філософії Сьорена К'еркегора. / Міжнародна наукова конференція студентів, аспірантів, та молодих учених «Дні науки філософського факультету – 2014», 15-16 квітня 2014 р.: *матеріали доповідей та виступів*. К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2015. Ч.1. С. 82-83.

8. Коломієць О. Метаантропологічний аналіз феномена смерті в ХХ-ХХІ ст. / Любов, смерть, сексуальність у сучасній філософії та психології: серія «Філософсько-антропологічні, психоаналітичні й екзистенціальні виміри буття людини». *Зб. наук. пр. Всеукраїнської науково-практичної конференції*, 1-2 грудня 2016 р. К.: Інтерсервіс, 2017. С. 25-27.

9. Коломієць О. Сенс життя в екзистенціальному та метаантропологічному філософських дискурсах. / Втрата і знаходження сенсу в бутті людини: можливості психоаналізу, арт-терапії та філософської публіцистики. *Зб. наук. пр. II Всеукраїнської науково-практичної конференції*, 30 листопада 2017 р. К.: Інтерсервіс, 2017. С. 79-81.

10. Коломієць О. Аналіз поглядів сучасних американських філософів щодо найближчого майбутнього людства: філософсько-антропологічний контекст / Майбутнє людини та людства: контексти філософської антропології, психоаналізу, арт-терапії та філософської публіцистики (підхід філософської антропології як метаантропології). *Зб. наук. пр. V Міжнародної науково-практичної конференції*, 30-31 березня 2018 р. К.: Інтерсервіс, 2018. С. 114-117.

11. Коломієць О. Гібридне буття, як результат еkleктичного поєднання буденного та граничного екзистенціальних вимірів. / Від самотності до любові:

екзистенціальне розкриття людини. *Зб. наук. пр.* III Всеукраїнської науково-практичної конференції, 29 листопада 2018 р. К.: Вид-во Національного педагогічного ун-ту ім. М.П. Драгоманова, 2018. С. 5.

12. Коломієць О. Аналіз можливостей розвитку сім'ї в сучасному західному світі / Майбутнє особистості та сім'ї: виміри філософської антропології, психоаналізу, арт-терапії та філософської публіцистики (підхід філософської антропології як метаантропології). *Зб. наук. пр.* VI Міжнародної науково-практичної конференції, 22-23 травня 2019 р. К.: Вид-во Національного педагогічного ун-ту ім. М.П. Драгоманова, 2019. С. 197-199.

13. Коломієць О. Філософсько-антропологічний аналіз можливостей створення нових реальностей. / Людина і штучний інтелект: виміри філософської антропології, психоаналізу, арт-терапії та філософської публіцистики. Підхід філософської антропології як метаантропології. *Зб. наук. пр.* VII Міжнародної науково-практичної конференції, 26-27 березня 2020 р. К.: Вид-во Національного педагогічного ун-ту ім. М.П. Драгоманова, 2020. С. 159-160.

14. Коломієць О. Гуманізм в ситуації війни та миру в Україні / Проблема гуманізму в умовах війни та миру: методології осмислення і практики людяності. *Зб. наук. пр.* VIII Міжнародної науково-практичної конференції. 29 червня 2023 р. К.: Вид-во Українського державного університету імені Михайла Драгоманова, 2023. С. 155-157.

АНОТАЦІЯ

Коломієць О.Л. Страх та віра у бутті сучасної людини і суспільства: контексти війни й миру. Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.03 – «соціальна філософія та філософія історії». – Український державний університет імені Михайла Драгоманова, Міністерство освіти і науки України, Київ, 2024.

Дисертацію присвячено пошукам ролі феноменів страху та віри в бутті сучасної людини і суспільства з урахуванням зміни пануючої парадигми постмодерного світогляду на гібридний. Разом з тим, в практичному плані здійснена спроба вирішення найгостріших питань сучасного світу, а саме проблеми тероризму й проблеми гібридної війни. Феномени страху і віри розглядаються як полюси напруги, що примушують людський дух творити. В цьому акті творіння відбувається розгортання духу, що приводить до звільнення віри від страху, поєднання її з любов'ю і мудрістю, здійснюється духовне збагачення індивіда з поступовою його еволюцією до рівня особистості.

Гібридна війна і тероризм постають тими суспільними явищами, що визначають специфіку страху та віри у бутті сучасної людини. Екзистенціальною основою тероризму є догматична впевненість у правильності своїх дій та зневіра у можливості досягти справедливості мирним шляхом. Показано, що гібридна війна, як і будь-яка інша війна, збільшує рівень страху.

Це збільшення відбувається як кількісно, так і якісно. Для подолання даних тенденцій важливим є розвиток особистостей з гуманістичним філософським світоглядом, які зможуть актуалізувати даний світогляд, пройшовши шлях від жаху і відчаю до зрілої філософської віри і справжньої свободи. Це є важливою умовою досягнення цілісного стану особистості, суспільства і світу в цілому та подолання тенденцій гібридності у соціальному бутті людини.

Ключові слова: людина, суспільство, страх, віра, філософська віра, філософський світогляд, війна, мир, гібридна війна, жах, тривога, свобода, тероризм, фанатизм, буденне буття, граничне буття, метаграничне буття, метаантропологія, гуманізм.

Kolomiets O.L. Fear and faith in the modern human's being and society: contexts of war and peace. Qualifying scientific work on manuscript rights.

Dissertation with the aim of achieving PhD degree in Philosophical Sciences (Ph.D) by specialty 09.00.03 «Social philosophy and philosophy of history». – Ukrainian State University named after Mykhailo Drahomanov, Ministry of Education and Science of Ukraine, Kyiv, 2024.

The dissertation is devoted to the search for the role of the phenomena of fear and faith in the existence of modern man and society, taking into account the change of the prevailing paradigm of the postmodern worldview to a hybrid one. At the same time, in practical terms, an attempt was made to solve the most pressing issues of the modern world, namely the problem of terrorism and the problem of hybrid war. In this act of creation, the spirit unfolds, which leads to the liberation of faith from fear, its combination with love and wisdom, and the spiritual enrichment of the individual with its gradual evolution to the level of personality.

Hybrid war and terrorism appear as those social phenomena that determine the specificity of fear and faith in the being of a modern person. The existential basis of terrorism is dogmatic confidence in the correctness of one's actions and disbelief in the possibility of achieving justice in a peaceful way. Hybrid warfare, like any other war, has been shown to increase the level of fear. This increase occurs both quantitatively and qualitatively. In order to overcome these trends, it is important to develop individuals with a humanistic philosophical worldview who will be able to actualize this worldview, passing the path from horror and despair to mature philosophical faith and true freedom. This is an important condition for achieving a holistic state of the individual, society and the world as a whole, and overcoming the hybridity tendencies in the social being of a person.

Keywords: human, society, fear, faith, philosophical faith, philosophical worldview, war, peace, hybrid war, horror, anxiety, freedom, terrorism, fanaticism, ordinary being, boundary being, meta-boundary being, meta-anthropology, humanism.

Підписано до друку 15.04.2024 р. Формат 60x84/16.
Папір офсетний. Гарнітура Times.
Наклад 100 прим. Зам. № 046
Віддруковано з оригіналів.

Видавництво Українського державного університету
імені Михайла Драгоманова.
01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9
Свідоцтво про реєстрацію ДК 7896 від 25.07.2023.
(044) 239-30-26.